

Egy örökifjú művész emlékére

Nem vagyok biztos benne, hogy a világról alkotott fogalmaim és műveltségem alkalmassá tesznek-e arra, hogy képességeihez méltóan emlékezzem meg egy olyan sokoldalú emberről, mint amilyen ifjabb Rajk László volt, akitől ráadásul egy nemzedéknyi különbség is elválasztott. De már régóta szeretném elmondani, hogy miért volt ő különleges csillaga a magyar firmamentumnak. Történetem azzal kezdődik, hogy Laci alakja számomra óhatatlanul összeforr apjáéval, akit még a boldogult *Szabad Nép* újságírójaként ismertem a negyvenes évek közepétől egészen perbe fogásáig és kivégzéséig. A köztudatban idősb Rajk László úgy él, mint a kezdődő sztálinizmus vaskezü belügyminisztere, az enyémben azonban emberarcú, de 1948-tól kezdve igen-igen zárkózott, szinte megközelíthetetlen politikai vezető, akiről valamilyen okból lepopt az a „charme” (közvetlenség? tisztaarcúság?), amely őt 1945–1947 között a Nékosz-nemzedék egyik kedvencévé és gyakori meghívottjává tette.

Lacit pár nappal apja elhurcolása előtt ismertem meg. Egy vidéki pártgyűlésre kellett elkísérnem apját, akinek magas állami, sőt pártfunkciója akkor már csak látszat volt. Az országot irányító Rákosi-klikk ugyanis röviddel azelőtt mentette fel őt belügyminiszteri tisztségéből, s nevezte ki a teljesen névleges jelentőségű külügyi tárca élére. A „vaskezüként” rettegett, de már bukott

ember még egy pazar villában lakott a Rózsadomb oldalában, de amikor nem túl távoli otthonomból e villa kapujában megjelentem, annak kertje telis-tele volt ávósokkal. A hivatalosan érkezett „újságíró” természetesen beengedték, hívták a házigazda feleségét, Júliát, aki hogy várakozási időmet lerövidítse, odavezetett újszülött fiacskájá, Laci bölcsőjéhez. „De jól őrzik ezt a minisztert!”, mondtam magamban. Ez így is volt, de nem azért, amire én akkor gondoltam.

Az ezt követő félnapos együttlétünknek csak egyetlen mozzanata érdemel említést (az autónkra rábukó sasmadár teljesen valószínűtlen epizódja), de ezt már megírtam 2019-ben kiadott önéletrajzi könyvemben, azt az olvasó már a kötet hátsó borítóján is megtalálhatja.

A gyerek Lacit ezt követően nem láttam újból, apjának perét azonban figyelemmel kísértem, ámbár mint tudósító erre már nem voltam kiküldve. Figyelmemet nemcsak a vád elképesztő valószínűtlensége vonta magára, hanem az a mód is, ahogyan Rajk a szigorúan zárt körű tárgyaláson viselkedett. Itt előre kell bocsátanom, hogy az ezt megelőző két évben mint a központi pártlap belpolitikai munkatársa két látványos politikai per tárgyalásán mint tudósító vettem részt: 1947-ben a Donáth György „és társai” (azaz több magas rangú katonatiszt és néhány kiszegedapárti politikus) ellen az államrend megdöntése címén indított ún. „ösz-

szeesküvésí” peren, 1948-ban pedig a Mindszenty hercegprímás („és társai”) ellen lefolytatott eljáráson. Noha mindkét tárgyalás elvben nyilvános volt, a vád és a védelem rendelkezésére álló eszközök szembeütő egyenlőtlenségét még a hatalom szolgálatában álló zöldfülű újságíró (e sorok írója) is világosan érzékelte. S boldog volt, hogy tőle csak tudósítást vártak, nem pedig kommentárt. (A kommentárt a főszerkesztő és helyettesei írták.) Azt azonban még ez a húszéves tudósító is látta, hogy a vádlottak megfélemlítve ültek „a népbírói tanács” előtt, de még így is azon vannak, hogy a lehető legkedvezőbb színben tüntessék fel magukat. Donáth György volt az egyetlen, akinek már a tárgyaláson, de az utolsó szó jogán elmondott több mint félnapos (!) beszédében is volt bátorsága a vád alaptalanságát és saját igazságát minden öncenzúra nélkül kifejtteni.

Miért idézem fel mindezt? Azért, mert Rajk esetében, amelyet ugyan csak rádióon követhettem, egészen mást láttam, pontosabban hallottam. Az ő bíróság elé állítása volt az 1945 utáni Magyarország történetében az első olyan sztálinista látványper, ahol a vádlottak padján nem „osztályellenség” ült (lehet, hogy ez a szó a mai hatvan év alattiak számára már nem is érthető), hanem a kommunista vezérkar egyik kiemelkedő figurája. Nekem, aki a szovjet rendszert akkor még igazságosnak gondoltam, s nagyon keveset tudtam a harmincas évek moszkvai pereiről, feltűnt, hogy ez a vád alá helyezett, de bátor ember hírében álló és rokonszenves kommunista vezető a bíróság előtt nem *védekezik*, hanem *szinte szó szerint* magáévá teszi az

ellene emelt vád állításait, s azoknak még a stiláris megfogalmazásait is követi.

Olyan időket éltünk a negyvenes évek végén a népi demokráciának nevezett Magyarországon, amelyben egy ilyen anomáliát nyilvánosan szóba hozni halálos veszéllyel fenyegetett, de még szűk körben megemlíteni sem volt tanácsos. Saját önéletrajzi kötetemben, amely ugyanabban az évben (de pár hónappal előbb) jelent meg, mint a Lacié, a Rajk-perrel kapcsolatos kételyeimről csak annyit írok, hogy azokról őszintén beszélni csupán egyetlen emberrel mertem, unokabátyámmal és atyai jóbarátommal, Gimes Miklóssal, aki megígértette velem, hogy amit neki elmondtam, senki másnak nem fogom elmondani, különösen a szerkesztőségben.

Most azonban búcsút veszek az apától, hogy visszatérhessek a fiúhoz. 1949 után Lacival nagyon sokáig nem találkoztam, bár mindig tudtam róla. Az 1956 kora őszi Rajk-temetésen láttam őt kisfiúként anyja és Nagy Imre oldalán, majd ugyanazon év novemberében, a forradalom leverése után arról is értesültem, hogy édesanyjával, valamint Nagy Imrével és annak szűkebb baráti körével együtt (ebből többen közeli barátaim voltak) őt is deportálták Romániába. Én azonban 1957 első heteiben elhagytam az országot, s először akkor találkoztam Lacival, amikor ő a nyolevanes években, már ifjú építésként Párizson átutazva, Károlyi Mihály özvegyéhez a francia délvidékre igyekezett, hogy részt vegyen a vence-i Károlyi-villa restaurálásában. Én ez időben több emigráns barátommal együtt már azt a tervet érlelgettem, hogy a magyar

forradalom temetetlen nagyjainak emlékművet állítsunk Párizs legnevezetesebb temetőjében. Nem sokkal ez előtt keresett meg Párizs környéki lakóhelyemen Rajk Laci. S újból megismerkedve vele mindjárt az a gondolat fogant meg bennem, hogy *ő legyen ennek az emlékműnek a megalkotója.*

Mint ismeretes, ez a merész terv végül megvalósult, s Laci személye ettől kezdve összekapcsolódott bennem halott barátaim, az *ötvenhatos mártírok* emlékével. Első két találkozásunk között tehát majdnem négy évtized telt el, de ettől kezdve kapcsolataink sűrűsödtek, különösen azt követően, hogy a kilencvenes években elkezdtem Magyarországra vissza-visszajárni, s egyebek között elvállaltam a Nagy Imre Alapítvány kuratóriumának elnöki tisztségét. A kétezres évek elején a Nagy családdal egyetértésben Lacit is bevontuk a kuratóriumba, 2008-ban pedig Laci elvállalta a Nagy Imre Emlékház rekonstrukcióját és állandó kiállításának létrehozását. 2019 őszén bekövetkezett hirtelen halálával e kapcsolatoknak most már örökre végük.

De az ezt megelőző három évtizedben Laci sokat hallatott magáról. Először is munkáival, amelyek – mint Budapesten például a Lehel téri piac tengeri hajó formájú épülete – teljesen új stílust és urbanisztikai szemléletet hoztak Magyarországra. Laci nem hiába járta be a világot, s szívta magába az ott szerzett tapasztalatokat, ezeket aztán hazája

földjén is hasznosította, nem törődve azzal, hogy azok mennyire kvadrálnak az uralkodó divatokkal. Másodszor, a politika terepén, krédójával, mely a szabad Nyugaton alakult ki. 1990-ben Laci a liberálisok pártjához csatlakozott, még országgyűlési képviselőséget is vállalt az SZDSZ

Rajk László (1949–2019)

színeiben, s egyike volt azoknak, akik e pártnak arcot és presztízst adtak. De ebben a szellemben fogantak műalkotásai, mint például az 1956-os népfordalom emlékét Veszprém központjában megörökíteni hivatott

szoborkompozíció is, amelyet felállítás közben tiltott le és szállíttatott el az országot jelenleg is kormányzó rezsim. Még szerencse, hogy számos más alkotása valahol (nem föltétlenül magyar földön) elnyerte méltó helyét.

*

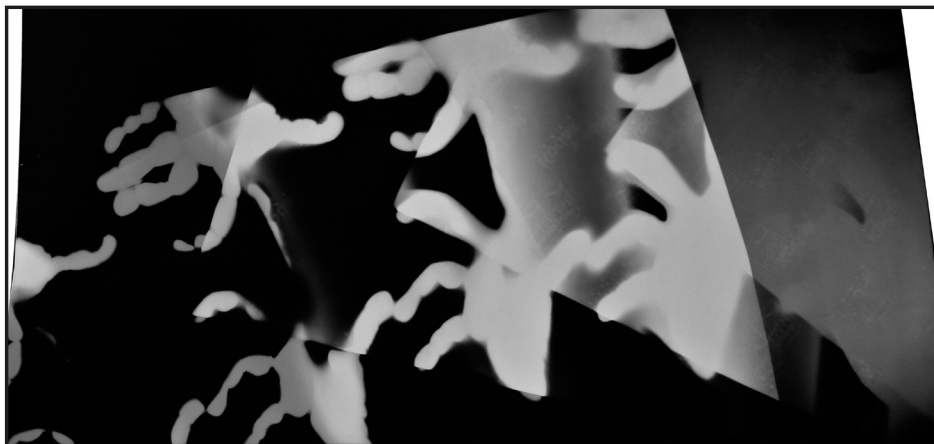
Bronzszoborként magaslik a jelenkori Magyarország fölé az ifjabb Rajk László nemes alakja. A földnek, amelyből kinőtt, 1956 óta kevés nagy fia volt, s hogy így is maradjon, arról gondoskodik a 2010-ben nyakára telepedett politikai maffia nem minden tehetség nélküli, de skrupulusokat nem ismerő vezére. Egy Rajk méretű emberi és kultúr nagysággal szemben, akinek mércéi „a művelt Nyugaton” formálódtak, azonban még ő is tehetetlen volt. Talán nem is tudta, hogy ilyen életelvek és mércék is vannak, s hogy e láthatatlan

küzdelemben ő és államrendszere eleve vesztesként indul.

Rajk Lászlót, az alkotóművészt az a történelmi korszak formálta, amely Kelet-Közép-Európában 1945-ben kezdődött és 1990-ig tartott. Ezalatt Magyarország többször is letért a demokrácia és az emberi jogok útvonaláról, hogy 1956-ban ideiglenesen, de 1989 után tartósan visszatérjen hozzá. Az ifjabb Rajk László, aki (miként ez a tavaly megjelent önéletrajzi könyvből kiderül) *nevétől is megfosztva (!)* élte meg korai gyermekkorát, csak 1956 kora őszén ébredhetett rá arra, hogy ő nem egy akármilyen, hanem egy „történelmi család” fia. De ettől kezdve tudta, s azt is felfogta, hogy ennek megfelelően mások iránti kötelességei is vannak. Hőslelkű anyjának, aki férje meggyilkolása után maga is börtönben sínylődött, s aki szabadságát és Laci fiát csak 1953 márciusa után nyerte vissza, nem kis szerepe volt abban, hogy egyetlen gyermeke sorsához méltóan,

annak kötelezettségeit ismerve és a magáénak elismerve éljen.

Az igazi csoda azonban az én számomra az, hogy *ilyen súlyos előzmények után ez a fiú képes volt saját életet élni*, méghozzá igen-igen gazdag és alkotó életet, amelynek teljességéhez felesége, Judit, a csodálatos dalénekesnő is hozzájárult a maga tisztaságával és bátorságával. A Lászlóvá érett Laci 2019-ben, hetvenegyedik évében halt meg súlyos kórban, amely váratlanul és gyógyíthatatlanul jelentkezett. Éppen csak befejezte önéletrajzi interjúkönyvét, amelyet egy kiváló kortörténésznek, *Mink Andrásnak* mondott tollba. Ez a könyv alig néhány héttel Laci halála után jelent meg Budapesten, a Magvető kiadó gondozásában, Mink András, valamint a hűséges élettárs Judit közös szerkesztői munkájának köszönhetően. Engem Lacinak ez a mindig tárgyyszerű, de ugyanakkor mélyen szubjektív vallomása nagyon segített nemcsak szerzője, hanem az egész korszak jobb megértésében.

Eperjesi Ágnes: A Virág betekérése fotópapírba sorozatból